

WAS ER IN APRIL 1228 SPRAKE VAN EEN DAM IN DE VECHT BIJ OTTERSPOOR?

Een oorkonde uit 1228

In april 1228 trof de proost van Sint-Pieter in Utrecht een regeling met zijn kapittel. Eerst droeg hij op zekere voorwaarden al zijn recht in een deel van de tiend van Otterspoor over. Vervolgens bepaalde hij dat wanneer het kapittel zekere huiserven met de rechtspraak *super Dammum*, op de Dam, gelegen, die Hendrik van Lent van hem in leen hield, wist te kopen, ze voortaan vrij tot de prebenden, het vermogen, van de broeders zouden behoren. Hetzelfde stond hij toe met betrekking tot een hoeve die een leen was van een zekere Gijsbrecht. Tot slot maakte hij nog een aanvullende bepaling aangaande zijn deel in de tiend van Otterspoor.

De oorkonde die van deze rechtshandeling werd opge maakt, is afgedrukt in deel II van het *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht*. De bewerker van dit deel, dr. K. Heeringa, situeerde Otterspoor in Breukelen Sint-Pieters ten westen van de Vecht. De in de oorkonde genoemde Dam identificeerde hij echter met de Jansdam in de stad Utrecht en hij voegde daar als verklaring aan toe: 'Hoogerop bezat inderdaad het kapittel het gerecht.'¹

De Otterspoordam

Andere auteurs plaatsen de Dam echter in de rivier de Vecht bij Otterspoor onder Breukelen,² en daartoe geeft de oorkonde ook alle aanleiding. De zin over de huiserven *super Dammum* staat immers tussen bepalingen met betrekking tot Otterspoor in. Bovendien is er in een oorkonde van ongeveer een eeuw later sprake van een *meerdam van Ottersportsluys*.³

Een dergelijke dam past voorts uitstekend in de waterstaatsgeschiedenis van de Vecht. In de loop van de twaalfde eeuw is de Zuiderzee ontstaan en drong het water via de Vecht steeds verder naar het zuiden op.⁴ In 1170 zou volgens de kroniek van de abdij Egmond in de Utrechtse stadsgrachten zelfs zeevis zijn gevangen.⁵ Er bestond dus alle reden om het achterland te beschermen door waterstaatkundige maatregelen als het aanleggen van dijken en dammen.

Huiserven bij Otterspoor?

Ondanks die schijnbare duidelijkheid wil ik in dit korte artikel toch enkele kanttekeningen plaatsen bij de situering van de in 1228 genoemde dam te Otterspoor onder Breukelen. De betreffende passage in de oorkonde luidt:

Preterea ipsi capitulo sancti Petri concessi, quod si redimere poterunt areas quasdam cum justicia super Dammum jacentes, quas tenet in feodo Heinricus de Lente, de cetero pertineant ad prebendas fratrum libere et absque omni mea vel meorum successorum contradictione.

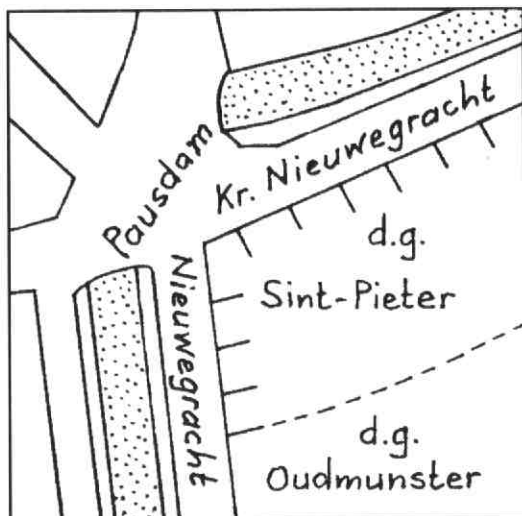
De vertaling hiervan luidt: 'Bovendien heb ik aan dat kapittel van Sint-Pieter toegestaan dat wanneer zij zekere huiserven met de rechtsmacht op de Dam liggende, welke Hendrik van Lent in leen houdt, zullen kunnen terugkopen, deze voortaan vrij en zonder tegenspraak van mij of mijn opvolgers tot de prebenden van de broeders behoren.'

In de eerste plaats verdient de vermelding van *aree*, huiserven, onze aandacht. Dergelijke percelen treft men doorgaans aan in een dorpskern of in een stedelijke omgeving.⁶ Het is echter de vraag of er bij Otterspoor een dergelijke kern met huizen geweest is. In een oorkonde uit 1139 is sprake van 'een tiend in de *villa* die Breukelen wordt genoemd en te Otterspoor'.⁷ Bij Otterspoor ontbreekt, anders dan bij Breukelen, een aanduiding die op een nederzetting duidt. Ook in latere bronnen komt men, voor zover ik weet, geen huiserven bij Otterspoor tegen.⁸ Op grond hiervan mag er al aan getwijfeld worden of hier zulke percelen aan een dam in de Vecht gelegen hebben.⁹

De rechtsmacht over die huiserven

Maar er is meer. De rechtsmacht over de huiserven was blijkens het hierboven afgedrukte citaat in 1228 in handen van de proost van Sint-Pieter, die haar in leen had gegeven aan Hendrik van Lent. Het kapittel was echter van plan deze rechtsmacht te kopen, waarna de proost zijn rechten aan dit kanunnikencollege zou afstaan. Daarmee zou die jurisdictie volledig vrij in handen van het kapittel gekomen zijn.

Nu behoorde de rechtsmacht over Otterspoor tot in de late middeleeuwen inderdaad aan de proost van Sint-Pieter. Omstreeks het midden van de vijftiende eeuw ging zij over aan het kapittel.¹⁰ Maar past de oorkonde van april 1228 wel in dit beeld? Het ging hierbij slechts om rechtsmacht over een aantal huiserven, terwijl Otterspoor bestond uit een veel groter gebied langs de Vecht.¹¹ Waarom zou de proost slechts deze erven met de rechtsmacht hebben willen overdragen aan het kapittel en niet het hele gebied? De voorgenomen aan-

De ligging van de huiserven op de Dam in het dagelijks gerecht van Sint-Pieter in de stad Utrecht.

koop is dan kennelijk ook nog niet doorgestaan, want het kapittel is er pas meer dan twee eeuwen later in geslaagd de rechtsmacht over Otterspoor te verwerven.

De ligging van de Otterspoordam

Daar komt nog bij dat de dam niet in Otterspoor, maar op de grens van Otterspoor en Maarssen moet hebben gelegen. Bij de stichting van het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams in 1323 wordt de in de dam gelegen sluis als noordelijke begrenzing van dit waterschap genoemd.¹² De grens tussen Maarssen en Breukelen vormde bovendien de noordgrens van de zogeheten Utrechtse banmijl. In dit gebied tussen 't Gein en Maarssen oefende de stad Utrecht bepaalde rechten uit, die ook op de scheepvaart betrekking hadden.¹³ In Maarssen oefende niet de proost van Sint-Pieter de rechtsmacht uit, maar de bisschop.¹⁴

Het dagelijks gerecht van Sint-Pieter in de stad Utrecht

Nu ik mijn sterke twijfel heb geuit of de *Dammum* in de oorkonde van april 1228 slaat op de dam bij Otterspoor, rust op mij vanzelfsprekend de plicht aan te tonen waarop hij dan wel betrekking heeft. Het kapittelarchief van Sint-Pieter biedt uitkomst. Een door de bisschop uitgevaardigde oorkonde van 31 maart 1330 meldt dat het kapittel van Sint-Pieter de lage rechtsmacht - in de volksmond *daghelics gherecht* geheten - bezat in de stad Utrecht in een terroir beginnende bij de rooster van het kerkhof van Sint-Jan bij de Sint-Janskapel en zich uitstrekkend langs de straat *Reghenboghe* en de

Damme tot aan de grens van het dagelijks gerecht van Oudmunster.¹⁵ De Sint-Janskapel bevond zich op de noordwesthoek van de Korte Jansstraat en het Janskerkhof.¹⁶ Het gerecht van Oudmunster begon volgens een goederenregister van dit kapittel aan de oostkant van de Nieuwegracht bij het vijfde perceel vanaf de Pausdam.¹⁷ Met de Regenboog is hier dus zowel de Jansdam als de Kromme Nieuwegracht bedoeld. De *Damme* kan dan alleen de huidige Pausdam zijn.

De Pausdam in Utrecht

Dit wordt door de rekeningen van Sint-Pieter en enkele oorkonden bevestigd. Al in de oudst bewaarde rekening van de zogeheten grote kamer, een van de financiële administraties van het kapittel, daterend van 1370/71, komen onder de kop *De areis super Dammum* negen huiserven voor.¹⁸ De bedragen die jaarlijks uit deze erven betaald moesten worden, variëren van 12 tot 24 schellingen. Een van de percelen treffen we aan in een oorkonde van 13 september 1459. In dit document zijn enkele oudere oorkonden opgenomen, waarvan de eerste dateert van 28 november 1397.¹⁹ Daarin gaf het kapittel van Sint-Pieter aan Agnes Keppels voor zes lood zilver per jaar in erfelijke pacht een *hofstede also alsoe gelegen is ende zij se betymmert heeft in der gerechte van sinte Peters opten Dam opten hoec*. Als belendingen worden aangegeven 'boven' Katrijn van Echt en 'beneden' de vicaris van het Sint-Christoffelaltaar in de kerk van Sint-Pieter. Alle drie percelen vinden we terug in de rekening van de grote kamer van 1398/99, eerst dat van Katrijn van Echt, daarna het erf van Agnes Keppels en vervolgens heer Lambert Scult met 'het huiserf toebehorend aan zijn altaar'.²⁰ Hieruit kan worden afgeleid dat de huiserven op de Dam zich aan beide zijden van de hoek moeten hebben bevonden. Uit het zojuist genoemde goederenregister van Oudmunster uit 1348 bleek al dat het dagelijks gerecht van dit kapittel begon bij het vijfde perceel vanaf de hoek, terwijl de eerste drie erven tot het gerecht van Sint-Pieter behoorden.²¹ Door dit gegeven te koppelen aan die uit de rekening kan worden vastgesteld dat het bij de huiserven *super Dammum* om vijf percelen aan de Kromme Nieuwegracht ging (waarschijnlijk de nummers 84, 86, 88, 90 en 92), één op de hoek (thans Kromme Nieuwegracht 94) en drie aan de Nieuwegracht (2, 4 en het noordelijk deel van 6).

Het dagelijks gerecht van Oudmunster

De overdracht van huiserven met inbegrip van de rechtsmacht daarover door een proost aan zijn kapittel staat in de stad Utrecht niet alleen. Ongeveer een kwart eeuw na de overdracht van de proost van Sint-Pieter, in 1252, verkocht Amelis uten Weerd zeven huiserven en

een kamp in de *Oudelle*, en een stuk land buiten de stadsmuren op Oudwijk, die hij in leen hield van de proost van Oudmunster, aan het gelijknamige kapittel. Vervolgens droeg de proost al zijn recht op deze goederen *cum iurisdictione*, met de rechtsmacht, over aan het kapittel.²² In 1288 werd dit bezit nog met twee huiserven uitgebreid.²³ Zoals we hierboven gezien hebben, begon het dagelijks gerecht van Oudmunster in de stad Utrecht bij het vijfde huiserv aan de noordoostzijde van de Nieuwegracht.

Conclusie

Er is gezien het bovenstaande reden te over om aan te nemen dat met de *areas quasdam cum iusticia super Dammum* in de oorkonde van april 1228 niet huiserven bedoeld zijn aan een dam bij Otterspoor onder Breukelen, maar aan de Pausdam in de stad Utrecht. Heeringa had het in het oorkondenboek niet helemaal bij het rechte eind, maar hij was dichterbij de waarheid dan de auteurs die deze percelen in Breukelen situeren. Hiermee is overigens niet beweerd dat er in het begin van de dertiende eeuw geen dam bij Otterspoor in de Vecht heeft gelegen. Een waterstaatkundig werk als een dam met een sluis erin, waardoor het achterland tegen watersnood beschermd kon worden, lijkt me gezien de overstromingen van de twaalfde eeuw voor de hand te liggen. Ik hoop alleen te hebben aangetoond dat ten bewijze van het bestaan van een dergelijke dam in die periode niet de oorkonde van april 1228 gebruikt mag worden.

Martin de Bruijn
Stadionlaan 41, 3583 RB Utrecht

Noten

1. **Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301** [OSU], II ('s-Gravenhage 1940), nr. 778.
2. Zie bv. S.J. Fockema Andreae, **Studiën over waterschapsgeschiedenis**, IV, Het Nedersticht (Leiden 1950), 11-12; recentelijk nog A.A. Mantén, *De scheepvaart op de Vecht*, **Maandblad Oud-Utrecht**, 64 (1991), 118-130, ald. 121.
3. F. van Mieris, **Groot charterboek der graaven van Holland en Zeeland en heeren van Vriesland**, II (Leiden 1954), blz. 381-382 (13 maart 1326). Meer zal daarbij staan voor 'zee' of 'water' (J. Verdam en C.H. Ebbinge Wubben, *Middelnederlandsch handwoordenboek* ('s-Gravenhage 1932), s.v. *mare* en *mere*).
4. M.K.E. Gottschalk, **Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland**, I. De periode vóór 1400 (Assen 1971), 59-67, 75-95, 121-126.
5. O. Oppermann, **Fontes Egmondenses** (Utrecht 1933), 180.

6. Zie C. Dekker, **Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen** (z.pl. 1983), 105.
7. OSU, I, nr. 377 (1139 vóór maart 13): *decimam apud villam, que Brocleda dicitur, et apud Otterspore*.
8. Mantén, *De scheepvaart*, 121, spreekt echter, zonder bronaanduiding, van het geleidelijk verdwijnen van het dorp Otterspoor.
9. Met dank aan drs. A.L.P. Buitelaar. Zie ook zijn artikel *Breukelen in de middeleeuwen. Landschap - bewoning - rechtsmacht*, in: **Convivium** (Hilversum 1988), 105-138.
10. T.a.p., 125-126.
11. T.a.p., 122, afb.
12. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Graven van Holland 401, fol. 15v.: *Ende al tland dat leghet tuschen der Lecke ende de Otterspoir sluyt, ende tuschen die Lecke ende dien Marendike, Ende tuschen Amerongen ende den yseldamme dat zal morgghen morgghen ghelden, alst ghemene land den cost doit* (M. van Vliet, **Het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams** (diss. Utrecht; Assen 1961), blz. 597-599; voor de datering op 12 juli 1323 zie ald. 88-91).
13. S. Muller Fz., **Middeleeuwsche rechtsbronnen van de stad Utrecht**, Inleiding ('s-Gravenhage 1885), 297-300.
14. Zie A. Buitelaar, *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Vechtstreek*, **Maandblad Oud-Utrecht**, 64 (1991), 110-118, ald. 115, fig. 3, en 118.
15. RAU, St.-Pieter 148: *iurisdictionem temporalem cotidianam, vulgariter dictam daghelics gherechte, sitam retro emunitatem ecclesie beati Petri Traiectensis, incipientem a craticula cymiterii ecclesie sancti Iohannis sita iuxta capellam eiusdem ecclesie et se protendentem per vicum dictum Reghenboghe et Damme usque ad litem iurisdictionis temporalis ecclesie sancti Salvatoris*.
16. Zie bv. J.W.C. van Campen, *De Utrechtsche Jerusalem-embroederschap*, **Jaarboekje van "Oud-Utrecht" 1935**, 52-89, ald. 81.
17. RAU, Oudmunster 934, fol. 4v.: *Et incipit supradicta nostra iurisdictionis temporalis prope primum eiusdem platee versus partem aquilonarem in loco dicto opten Damme, quatuor domibus cum areis earundem dumtaxat exceptis, spectantibus ad iurisdictionem temporalem capituli sancti Petri*.
18. RAU, St.-Pieter 165-1 (1370-1415): *De areis super Dammum*.
19. RAU, St.-Pieter 160.
20. T.a.p.: *Item Cristina de Echt ---. Item Agnesa Keppels ---. Item dominus Lambertus Scult tenetur de area spectante ad altare suum ---*. Deze rekening spreekt van **Cristina de Echt**, de andere rekeningen evenwel van **Katherina de Echt**, zodat de naam *Cristina* op een verschrijving zal berusten.
21. RAU, Oudmunster 934, fol. 4v.
22. RAU, Oudmunster 974 (1252 mei 18; OSU, III, nr. 1256).
23. T.a.p. (1288 april 6; OSU, IV, nr. 2337).